

Zeitschrift: Il glogn : calender dil pievel : annalas per historia, litteratura e cultura romontscha
Band: 6 (1932)
Artikel: Enzacontas egliadas anavos
Autor: G.G.
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-881291>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. [Siehe Rechtliche Hinweise.](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. [Voir Informations légales.](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. [See Legal notice.](#)

Download PDF: 08.02.2025

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

Enzacontas eglíadas anavos

El decuors d'in onn cuora bia aua dal Rein giu. Tgi less era dumbrar tut ils daguots? Ual il medem eis ei cul temps! Tgi less era scriver si tut quei che cuora e passa? Per ina fuss quei gnanc de basegns e per l'autra de pintg'impurtonza. Mo ei dess aunc adina in gries cudisch sch'il cronist less nudar si mo il pli impurtont. De far quei lubeschan a nus ni spazi ni temps. Per quei motiv mo ver enzaconts plaids de regurdientscha e pia memoria visavi a duas personalitads, che han fatg il stentus viadi sur cuolm e dellas qualas ei para giustificau de seregurdar en nies „Glogn“.

Dapi zatgei jamnas sesaulza si sumfil dil Calmot ina crusch granit, aulta e massiva, che salida egl aur dil sulegl matutin ed el burniu della sera ils gigantics cuolms e las profundas vals el circuit muntagnard dil Munt Avelin. Sco enzenna e simbol d'ina idea saluteivla, stat la cruschde granit sin fundament greppus e mira en fatscha alla pezza grischa, nua che:

„Vid ils precipezis
Cupidan ils urezis
Leu s'aulzan las brentinas
Leu creschan ils selvadis
Darguns e squatschs d'uradi
E leu a tras ruinas
Sederschan las lavinas.“

Mo la crusch, che salva sia fuorma da tgei vart ch'ins contemplescha er'ella, stenda sia bratscha buca mo sur la pezza grischa e vals romontschas, mo biaronz sur las alps uranesas, tesinesas, bernesas e valisanas, sco sche ella less implorar agid tier:

„Quei Diu che rocla las lavinas,
E quel che plaida tras il tun
E quel che meina las brentinas
E quel che spumescha el dargun.“

Quei imposant monument han ils representants dils cantuns muntagnards tschentau sin quest magnific cuolm per undrar veseivlamein ils merets d'in um, che ha luvrau si'entira veta per la megliera situaziun sociala ed economica dil luvrer els marcaus e per il puranchel dellas muntognas svizzeras. Per quei legin nus sutta peis la crusch il num scalprau en granit: Georg Baumberger. E montibus salus. Ina pli biala inscripziun havess ins buca saviu anflar, essend che Baumberger encunascheva e carteva ella forza genuina dil pievel muntagnard e che leva consequentamein era gidar quei pauper pievelet, che ha pitiu tondanavon davart l'economia ils onns suenter l'uiarra mundiala.

Havend jeu sco student a Turitg la ventira de far encunaschientscha cun quei um plein fiug, energia e buontad, ed havend ultra de quei aunc empriu

d'enconuscher el pli bein a l'ocasiun de ses numerus referats e conferenzas, ch'el teneva en radunonzas politicas ed intellectualas, secreiel jeu d'astgar designar igl um e sia ovra, schebi ch'ieu stoi gia alla bial'entschatta confessar, che miu maletg vegn ad esser munglus ed imperfetgs.

Georg Baumberger ei naschius ils 8 de mars 1855 a Zug. Tier sia naschientscha ha ni in aug scarvon, ni in'onda misterlessa s'ofretg de proteger e de menar il giuvenot silla via che meina egl ault. Mo perquei ha el tuttina tenu car siu liug nativ e fatg bials e persuls sia carriera. Cudizond inaga in oratur el a Bern pervia de sia derivonza, ha el detg en fatscha alla

Georg Baumberger

entira assemblea, ch'el seturpegi buca de confessar ded esser naschius a Zug silla piazza-fiera de bos. Havend absolviu la scola ha el gia bien e baul s'interessau suenter questions mercantilas, economicas e politicas ed ei setratgs a Herisau, nua ch'igl industrial Steiger-Meier ei cuninaga vegnius attents silla buna ed intelligentia plera dil giuven Baumberger. Els anno 80 ha el surpriu leu la redacziun dellas „Appenzeller Nachrichten“ ed en cuort eis el staus de casa, spezialmein en damondas nazionalas e de natira economa ed industrial. Schebi ch'el era a Herisau en in milieu protestant, ha il curaschus redatur mai zuppau, ni mascrau sia perschuasiun catolica. Sco commember dil comite central della „Uniun federala“ e sco piogndenter ils elements conservativs catolics e protestants ei Georg Baumberger gia de quei temps staus in capavel menader. Il renomau „Konraditag“ de 1882 ei in dils emprems e pli gloriu dis de victoria ella cronica de sia veta publica.

Encunaschend ussa la puplicitad meglier e meglier il capavel gasettist eis ei buca de sesmervigliar, ch'il giuven campiun ha survegniu, pér 31 onn vegls, il clom sco redatur alla gronda gasetta conservativa „Ostschweiz“. Sut sia direcziun ha quella gasetta survegniu niev criedi e troppa d'abonents. Sia plera cun tempra e fiug iniziativ, ha en cuort temps giu instradau in niev cuors politic, ariguard fatschentas cantonalas, socialas, economas, mo era

pertenent la politica federala tedlavan ins ussa pli bein silla „Ostschweiz“. Las campagnas costituzionalas han tratg viden el enamiez las undas politicas. Sco fetg activ e premurau commember dil cussegl costituzional, ha el astgau selegrar sco paucs auters vid la victoria. Per il proporz el cantun s. Gagl ei Baumberger staus il meglier e pli activ pionier. Igl onn 1911 ha el astgau prender part de quei grond success de Turitg anora. Per la gronda part era quei stau si'ovra. Onns ed onns ei Baumberger staus president dil collegium catolic, commember dil cussegl grond de s. Gagl e dil cussegl d'educaziun. En differentas e numerusas commissiuns cantonalas vevan ses votums gronda peisa. Per la fundaziun dell'academia sognagliesa, per la scola de trafic e commers, sco era per l'industria de surcuser ella Svizzer orientala, ha Baumberger adina luvrau cun plaid e plema.

Essend il temps madirs, las arbagias pinadas e la via per intrar ell'assemblea nazionala gia battida, ha Baumberger bandunau la „Ostschweiz“ e siu car s. Gagl, dal qual el raqueta a nus cun tonta carezia en sia scartira „St. Galler Land, St. Galler Volk“, ed ei setratgs a Turitg. Baumberger era in de quels che carezava prau dir aunc mai arrau, era sche quel era all'entschatta carpus e sablunus. Perquei ha el surpriu la giuvna gasetta catolica „Neue Zürcher Nachrichten“ e purtau vido sias ideas politicas, socialas, culturalas e nazionalas sin vias e streglias dil grond marcau de Turitg. L'entschatta della partida catolica de Turitg, ha el baghigiau ora tier in organismus solid ed oreifer. Il versau tacticher ha capiu en paucs onns de scaffir ina exemplarica organisaziun de partida cantonala e marcauila, aschia che quella ha en cuort saviu vegnir incorporada ella partida conservativa svizzer. Mo tgi ch'enconuscha las relaziuns dil marcau grond cun sias diversas partidas e tradiziuns, sa tgei ch'ei vul dir organisar e star alla testa d'ina partida nova — e catolica. Mo sia carezia pil pievel luvront e siu sentir social, han gidau el surtuts dutgs ora. Il meret de Baumberger eis ei era, sche la partida conservativa svizzer ha cheu ils davos onns era acceptau ed incorporau en siu programm igl element social. Cun metter sia entira personalitad en survetsch della buna caussa, eis ei en cuort reussiu ad el entras radunonzas e plaids de rimnar ils catolics tier ina partida e d'intrar cun representants catolics el cussegl dil marcau. Mintgamai all'ocasiun d'elecziuns sviluppava el ina stupenta eloquenza, lu schava el giugar sia tactica e duvrava sia experienza, aschia che la partida ei oz en fatgs practics in'oreifer organismus.

Pér tard viden egl atun de sia veta, igl onn 1919 ei Baumberger, sco emprem representant dils catolics de Turitg entaus ell'assemblea federala. A Bern ha el allura mess en disposiziun ses distingui talents e sias qualitats parlamentaras per bien e prò della partida conservativa. Buca ditg e sia gronda practica politica, siu clar e critic giudeci, sia stupenta eloquenza e sia lingieradad spirtala, han tschentau el enten l'emprema rietscha dil pign diember de buns parlamentar, ch'il pievel svizzer termetta a Bern.

Sia eloquenza sedistingueva entras la biala fuorma e la clara disposiziun digl oratur classic, entras il lungatg plein maletgs dil romanticher ed entras la realitad e spirtusadad dil tip modern. Schebi che Baumberger era beinduras capavels de dar bein enqual buna strihada, sche tractava el tuttina ses combattents sc'in nobel cavalier. Sia immensa memoria, sia rutina en debats e discussiuns, sco era ses manevers eran daventai proverbials.

Aschia ei Baumberger buca mo daventaus in dils megliers commembers della fracziun conservativa, mobein era in cusseglier nazional temius e stimaus da tuttas partidas dell'assemblea.

En quels 12 onns che Baumberger ei ius a Bern, ha ei bein dau paucas damondas d'impurtonza, allas qualas el ha buca priu viva art e part. Aunc il di de sia mort ha el presidiau ina conferenza concernent il garnezi.

Mo l'ovra che vegn per adina ad esser ligiada cul num Baumberger, ei sia encunaschenta moziun, in oreifer, bein preparau e patertgau plan davart l'acziun d'agid per la populaziun muntognarda svizzera. La realisaziun de quella vegn ad esser e restar per G. Baumberger in viv monument d'in grond e bien patriot svizzer.

Sper sias grondas lavurs ellas organisaziuns politicas, socialas e culturalas dil pievel catolic svizzer ha Baumberger aunc giu peda de scriver ina partida cudischs, che tradeschan buca mo il politicher, econom e tip social, mo era il poet. Sco paucs auters ha el capiu de designar en sias descripciuns de viadi, carstgauns e contradas. Aunc pli meriteivels sepresenta a nus siu operar litteraric, sche nus savein co el stueva engular il temps de scriver. Cun buna raschun ha Heinrich Federer siu bien amitg p. m. detg inaga: „Es fehlte nichts zu einem runden und reifen Meisterwerk, glaube ich, als die Zeit, oder wenn G. Baumberger zu einem Epos oder Roman oder abgerundeten Drama auch Zeit gehabt hätte — die Ruhe.“

Perquei ei l'universitat de Friburg stada bein patertgada de dar a Baumberger il Dr. d'honor per ses gronds merets politics e puplicistics. El ha meritau quei tetel tschien ga pli tgunsch che biars che fan il Dr., e che s'empatschan suenter ni de scienza ni de tic ni de tac!

Ei fuss aunc de dir bia sur G. Baumberger, mo essend ch'il spazi scamonda de scriver pli ch'enzacontas regurdientschas, finin nus questa cuorta skizza culla remarca che Baumberger seigi era staus in dils megliers amitgs de nossa tiara romontscha, sco quei che nus havein giu la ventira de saver constattar entras agen contact cul permiert.

Aschiditg sco la crusch granit sil Calmut vegn a restar, vegn era la memoria de Georg Baumberger buc a svanir ord las muntognas grischunas, essend ch'el ei adina staus il mussadur e mediatur dils paupers e basegnus R. I. P.

Avon bunamein 40 onns ha il scolast Steiner, biars onns magister a Tujetsch, giu cantau il laud della Val en ritmus e rema. Denter las 26 strofas de siu hymni sesanflan era las sequentas:

„En Putnengia vesain vi
Ina ruina d'in casti
Dil tiamps veigl fetg renomau
Tg'ins stû considerar empau
Gl'ai il liug d'in beau avat
Tg'ho angirau la libertat.

Sche quest avat vegness uss co
Tgeï vegness el a ver lo?
Dus frars tge portan rassa nera
Quasi scû gl'uestg de Cuera.
In religius benedictin
De bien exempel a scadin.
L'auter ei in sabi farrer
Reïs ain vertids scû siu frar pader.“

Cullas davosas remas manegia Steiner negin auter che Sur T. Berther p. m., il qual ei vegnius surdaus el ravugl de siu carezau tratsch tujetschin ils 22 d'uost sut ina partecipaziun dil pievel mai s'udida en quella Val. Essend medemamein presents a quella gronda manifestaziun de vera carezia e respect visavi a quei sempel spiritual dil pievel, hai jeu saviu far nuot auter che patertgar in mument vid Sur Giusep Maria Camenisch, ch'ei era staus davart la megliera mesadad, q. v. d., davart la mumma in ver Tujetschin. Quels dus spirituals ein stai fetg semiglions in a l'auter, gie, pertenenent il principi fundamental de lur operar ein els stai exact ils medems. Lur desideri e pissiun ei stau: *far dil bien ed haver compassiun dil pievel!* Umens cun in aschi profund e saun sentiment social savein nus ira ad encurir!

Jeu seregordel aunc aschi bein, sco sch'ei fuss stau pèr ier-sera, che nus students della capetscha cotschna sesevan ina sera a Turitg entuorn ina meisa de lenn-ruver, vid la quala era nies ault stimau commember honorari cuss. naz. G. Baumberger bueva siu quintin. Tut ch'era de buna veglia e buc il meins nossa aulta viseta, che veva schau liber quella sera tut ils registers de siu humor ded aur. Cheu tuttenina dat nies hosp ina menada al raschieni ed en pign mument sesanflein nus enamiez la questiuon dell'acziun d'agid pil pievel muntagnard. In sco l'auter vul far valer sias raschuns. Tuttenina lai in student grischun curdar ils plaids: Il meglier agid ei segidar sesez e basta! Sin quei fa Baumberger: „Tutta raschun, mo era en de quels graus munglassan nus haver exempels, sco quei che nus havein in ella Surselva grischuna. Jeu manegiel Sur Berther, in um social naven dalla plonta pei entochen la fontauna tgau. Mo enzaconts de quels umens en mintga vallada muntagnarda, e mia moziun fuss buca stada necessaria; era las „processiuns e rogaziuns federalas“ de certs magnats a Bern, calassan en paucs onns de mulestar la paupra mumma Helvetia.“

Rev. Sur Tumaisch Berther †

Il pareri ord bucca de sgr. Baumberger ei gests e bucca miula exageraus. Baumberger era in bien amitg de Sur Berther e susteneva el en tut sias tentativas ed ideas social-economicas. E Dieus seigi ludaus, Sur Berther era bucca quel, che veva tudi en bucca ils plaids: ovra sociala, pievel muntagnard e tic e tac, na, el era igl um dil bien exempel, igl um della ovra sociala.

Oravontut ha el gidau e susteniu ils pli paupers dils paupers: ils malsauns, bucca mo sco miedi dell'olma, mo era sco miedi corporal — e quei tut per nuot, tut per in „Dieus paghi!“ Il di de sia sepultura, havein nus viu sin santeri a Sedrun giuvens e vegls, ils quals el ha gidau dis de malsogna ed als quals il larmin de dolur ed engraziament sbrinzlava osum ils égls. Pertenent siu operar en favur dell'economia purila, rauenta a nus il meglier sgr. scolast Deplazes de Surrein: „Sur Berther, fegl d'ina beinstonta famiglia purila, era in amitg e protectur dils purs, dils luvvers e mistergners. Siu operar social per il beinstar dil pievel ha pegliau carschen e fluriu duront sia liunga pastoraziun a Surrein. Quei vischinadi luvrus e spargnus, luvrava e semudergiava aunc suenter la moda veglia ed all'entschatta vulevan bucca tuts capir e realisar las ideas de lur caplon. Perquei eis el sco bien pedagog, sez ius ordavon cul bien exempel. El ei in capavel apicultur e promovava la tratga d'aviuls cun tener cuors e referats, cun artechels en gasettas e calender, cun fundar l'uniun d'apiculturs della Cadi. El ha cheutras dau in ferm impuls alla flurenta apicultura de nossas valladas. — Sur Berther ei staus il promotur della pomologia, e quei bucca entras schetgas teorias, mo entras la practica: el procurava las giuvnas plontas, el nobilisava las sorts de puma cun enferlar e cultivar plontas degeneradas. A nies saver ei Sur Berther era staus igl emprem, che ha fatg encunaschents il pur cul cultem artificial e che ha recumandau ils sems de fein, entras ils quals la raccolta dils funs ei carschida ton en qualidad sco quantidad. Bein enqual progress ell'agricultura va pia anavos sin l'iniziativa dil meriteivel plevon de Surrhein. Ludeivla menziun mereta aunc sia premura de sclarir si il pievel sur digl intent e la impurtonza dellas cassas de spargn tenor sistem de Raffeisen. El ei bucca il fundatur dellas duas flurentas cassas della Cadi, mo senza dubi ha el era cheu mess el sugl il sem, ch'ei plaunsiu s'encagliaus e pruius.

Che Sur Berther preziaua il mistergner vesein nus era ord quei, ch'el ha a Surrein fundau ina uniun de s. Giusep cun in fondo per sustener giuvens e giuvnas che vulan emprender in mistregn. Tgei ch'el ha fatg pils paupers, ha el bucca palesau, mo nus savein che el ha sias uras sez rugau per l'almosna per munglusas familias e quei cun bien success, haveva el gie beinstonts amitgs da lunsch e da maneivel.“ (Gas. Rom. nr. 34.)

Dasperas ha Sur Berther era giu temps de scriver bein enqual preziosa brochura de natira instructiva (schizun el „Glogn“) ed autras de natira religiosa. En vesta a tonts merets per nies pievel romontsch, dumandain nus, sch'ei fussi buc in bi act d'engraziament, de tschentar in monument en fuorma d'ina tabla commemorativa en baselgia a Surrein, leu visavi a quella de

Sur Camenisch? El havess meritau quei e nus essan perschudi, che las pleivs allas qualas el ha surviu fideivlamein sco pastur dellas olmas, vegnien era a far quei. Honor a tgi descha honor. Sur Thomas Berther ruaussi en pasch.

Gm. Ga.

Fatgs confessionals

A. Part catolica.

Papa Pius XI, naschius ils 31 de matg 1857 a Desio, Milaun, ordinaus spiritual ils 20 de december 1879 a Roma, prefect della biblioteca Ambrosiana 1907, prefect della biblioteca Vaticana 1914, nunzi en Pologna 1917, arzuestg de Milaun e cardinal ils 13 de zercladur 1921, elegius papa ils 6 de fevrer ed encorunaus ils 12 de fevrer 1922.

Uestg de Cuera: Msgr. Georgius Schmid de Grüneck de Surrein-Sumvitg, naschius ils 29 de november 1851, ordinaus spiritual igl 1 d'uost 1875, elegius uestg ils 6 de matg e consecraus ils 4 d'oct. 1908, assistent dil tron papal e cont roman 1921.

Uestg auxiliar de Cuera: Msgr. Antonius Gisler de Bürglen Uri, naschius ils 25 de mars 1863, ordinaus spiritual igl 1 de november 1878, elegius uestg auxiliar ils 12 de matg e consecraus igl 1 de fenadur 1928.

Vicari general: Can. Dr. L. M. Vincenz. — *Canc. epis*: Anton Simeon. — *Registratur*: Vacat — *Secretari*: Fr. Brehm. — *Archivar*: G. Battaglia. — *Regens dil Seminari s. Glieci*: Msgr. Dr. A. Gisler.

Capitelatedral: Domprobst: G. F. de Florin. Domdecan: Dr. L. M. Vincenz. Domscholastic: Bas. Vogt. Domcantor: E. Lanfranchi. Domcustos: Ch. Caminada, Domsextar: J. J. Simonet.

Canonis extraresidenzials: Spiritual G. Vieli, Cuera. Coadjutor: Dr. A. Gisler, Cuera. Plev. P. Chistell, Domat. Spiritual Dr. F. Marty, Ingenbohl. Dr. P. Bondolfi, Immensee. Decan e can. episc. A. Fuchs, Pfäffikon. Plev. Alois Brugger, Mustér. Decan e vic. episc. plev. M. Hemmi, Lonsch. Plev. e vic. episc. Dr. G. Marxer, Vaduz. Cancellier episc. Anton Simeon, Cuera. Plev. e vicari episc. F. Nigris, Mesauc. Prof. Dr. Ul. Tamò, Seminar Cuera. Prof. Pl. Deplaces, Sviz, Dr. Gion Cahannes Cuera. Plev. Flurin Camathias, Andiast. Plev. Anton Spehn, Turitg. Plev. G. Vieli, Falera. Plev. e Sextar G. Zeno Eigel, Schwanden.

B. Part protestanta.

Sinoda evangelica: Decan: P. Walser, Cuera. I. Vicedecan: Dr. E. Camenisch Valendau. II. Vicedecan: O. Clavuot, Samadan.

Cussegl eccl.: Decan P. Walser, Cuera. Vicepres. Joos Roffler, Igis. Assessur: Dr. Erhard Branger, Tavau. *Comm*: J. Rudolf Truog, Jenaz. Th. Semadeni, Celerina. P. Thurneysen, Tavau. P. Walser jun., Andeer. H. Frick, S. Murezi. Liug sinodal per 1932: Spligia.
